

POMOGÁTS BÉLA

Az olvasó vallomása

NÉGY TÉTEL BEN

Új költészet született

Amikor a József Attila Kör megkeresett azzal a kéréssel, hogy idézzem fel személyes emlékeimet Juhász Ferencről, előkerestem a könyvespolcra Hatvany Lajos egykori (1954-ből származó) írását. *Ecce poeta* a címe, és arról az ünnepélyes érzésről, mi több, varázslatról ad számot, amelyet a hetvennégy esztendő író érzett az akkor frissiben megjelent *Tékozló ország* című nagyszabású költemény olvastán. Érdemes felidézni Hatvany Lajos egykori szavait: „A művészi alkotás az ember fennmaradási ösztönének terméke – s a kritika az az ösztön, mely a fennmaradásra érdemeset megőrzi. Adynak fennmaradást parancsoló ösztönét a Nyugat s József Attiláét a Szép Szó köré csoportosult fiatalok elégitették ki. Juhász szerencsebb, mint elődei. Mert szavára nemcsak a versmegérzés titkos összeesküvőinek csekély táborra figyelt fel, hanem a hivatalos körök is, melyek már huszonegy éves korában Kossuth-díjjal tüntették ki. Mégis amennyire fejlődését eddig figyeltem, a *Tékozló országban*, hirtelen ugrással emelkedett maga fölé. Ezért sietek ezzel a futó üdvözléssel, hogy kritikusi ítélőképességemet még egyszer próbára tegyem. Magára vessen a költő, hogy amit bírálataknak szántam, abból dicsőítés lett. Magam ellenére történt, mert a *Tékozló ország* lapjait hol itt, hol ott fölcsapva, annak egyes részletei végül is oly epikus egységbe forrtak, hogy rajongó múltamból öntudatlanul buzgott föl a jövő költője iránt való, még ifjonti, töretlen lelkesedésem.”

Hosszasan idéztem, lehet, de akinek ilyen lelkes fogadtatásban volt része költői pályájának úgyszólván a kezdetén (méghez a modern irodalmunk egyik legendás támogatója részéről), arra már akkor is figyelni kellett, és figyelni kell azóta is. Magam ugyancsak a *Tékozló ország* révén ismertem meg Juhász Ferenc nevét, először a Csillag című folyóiratban olvastam, később az önálló kötetet is megszereztem, és átadtam magam annak a varázslatnak, amely korábban olyan költők művei nyomán ért, mint Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Ady, Babits, József Attila és Radnóti Miklós. „Ecce poeta” – mondhattam volna én is, hiszen az ötvenes évek elején meglehetősen idegenkedéssel figyeltem az akkori (többnyire Kossuth-díjjal felékesített) költők írásait. Weöres Sándor abban az időben még a „hallgatás tornyába” száműzötten élt, Illyés Gyula korszakot-fordító verseskötetét, a *Kézfogások* még meg se jelent, tulajdonképpen csak 1956 nyarán (az akkori könyvhét alkalmából) lehetett találkozni azokkal a verseskönyvekkel, amelyek, hogy így mondjam, „eszméletmozdító” szerepet kaptak az akkori húszévesek körében. (Több közülük, így Juhász Ferenc *A tenyészet országa* című versgyűjteménye valójában csak a forradalom leverése után, 1957 tavaszán jutott el az olvasókhoz.)

Ez a két verseskönyv, először a *Tékozló ország*, azután az ennek varázsát mintegy beteljesítő *A tenyészet országa* valójában megváltoztatta a költészettel, az élő magyar költészettel kialakult viszonyomat: azt a lelki „szövetséget”, amely a vers és olvasója között létrejöhet. A költővel akkor személyesen még nem ismerkedtem össze, ez valamikor a hatvanas évek má-

sodik felében következett el, jól emlékszem rá, az akkor már barátomnak tekinthető Fodor András jóvoltából. Fodor Andrással úgy kerültem személyes kapcsolatba, hogy rövid ismeretetőt írtam az ötvenes évek vége felé közreadott *Józan reggel* című verseskötényvéről a Könyvtáros című szakmai folyóiratba, ennek volt egy Könyvbarát címen megjelenő változata is. A lapot Katona Jenő szerkesztette, korábban a kisgazdapárt egyik vezető személyisége, néhány esztendőn át a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, akkor már (ismét) szenvedélyes antikommunista, egyébként kiváló újságíró volt. Irodalmi rovatát pedig Donáth Ferenc nemrég a snagovi száműzetésből hazaengedett felesége: Bozóky Éva irányította, aki engem, mint a tököli internálótáborból ugyancsak frissen elengedett rabot a pártfogásába fogadott. Fodor András imént említett kötete, lévén nagyszerű, de kevésbé lelkendező, inkább sötétén látó versek gyűjteménye, kivítva a hatalom ellenszenvét, én viszont nagy megbecsüléssel méltattam a verseket, így aztán viszonzásul megszereztem a költő barátságát. Nála találkoztam először, talán egy születésnapjára összejövetelen, Juhász Ferencel, ha jól emlékszem, olyan közös barátok társaságában, mint Kormos István, Lator László és Domokos Máttyás.

Egy barátság rövid története

Igazi közelségbe Juhász Ferencel néhány esztendő múltán kerültem, a múltó évek során ugyanis több tanulmányt is publikáltam, mindenekelőtt a kitűnő szerkesztő: Szederkényi Ervin által gondozott pécsi Jelenkor című folyóiratban. Így 1969-ben *A szent tűzőzön regéi*, 1970-ben az *Anyám*, 1971-ben a *Mit tehet a költő*, 1972-ben *A halottak királya*, 1974-ben *A megváltó aranykard*, 1975-ben az *Írás egy jövőendő őskoponyán*, 1978-ban a *Szerelmes hazatértorgás* című verseskötényvekről. (Ezekből az írásaimból 2003-ban *Költői univerzum* címmel egy egész kötet került az olvasó elé.) Juhász körül, ahogy korábban is az igazán jelentékeny, mondhatnám, korszakfordító költők körül, akkor már kialakult egy olyan irodalomtörténet-írókból, irodalomkritikusokból álló kör, amely mind rendszeresebben és elmélyültebben értelmezte költészetét. Olyanok tartoztak ebbe a körbe, mint Bodnár György (aki kiváló monográfiát is szentelt a költőnek), Béládi Miklós, Bata Imre, Tamás Attila, Kenyeres Zoltán, Rónay László, Vasy Géza és mások. Valamennyiükkel jó barátságot ápoltam, Bodnár Györggyel, Béládi Miklóssal, Kenyeres Zoltánnal és Rónay Lászlóval, akik különben kollégáim voltak az Irodalomtudományi Intézetben, rendszeresen találkoztunk baráti összejöveteleken, s ezeken mindig megbecsült vendégként jelent meg Juhász Ferenc is, az utóbbi évtizedekben feleségével: Katalinnal, aki azután sokunk számára mintegy „házi orvosként” is számtalan esetben volt segítségünkre, és természetesen megismertük a Ferenc és Kati házasságából született két szép kislányt is, azóta ők is felnövekedtek.

Találkozásaink rendszeressé váltak és hozzátartoztak életünkhöz, ezeknek a találkozásoknak a tükrében szerezhettem tapasztalatokat arról, hogy Juhász Ferenc sohasem próbált elhelyezkedni azon a piedesztálon, amiről irodalmunk nagy egyéniségei (de inkább kevésbé nagy egyéniségei) időnként széttekintenek a nagyvilágban. Igaz, nekem a kortárs nagy költők esetében is voltak a Juhász Ferenc közelében szerettekhez hasonló tapasztalataim: Illyés Gyula, Weöres Sándor, Vas István, Takáts Gyula, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Kányádi Sándor maguk is olyan természetességgel tudtak elhelyezkedni úgynevezett „egyszerű” emberek között, hogy senki sem érezhette mellettük feszélyezve magát. Még azok az irodalomkritikusok sem, akik másoknál talán tájékozottabbak voltak ezeknek a költőknek

a szellemi rangja felől, és akik Juhász Ferenc költészetét magától értetődő módon helyezték el a magyar irodalom legértékesebb korpuszai között.

Gyakran és rendszeresen lehettem vendége Juhász Ferencéknek, és baráti társaságban ők is szívesen töltöttek el nálunk néhány órát. Két, ma is szeretettel őrzött emlékemet külön is fel szeretném idézni. 1968 májusában feleségemmel elszántuk magunkat arra, hogy ellátogattunk Prágába, és szívunk egy nagyot a „prágai tavasz” üdítő levegőjéből. A Juhász családdal kialakult barátság következményeként együtt utaztunk Juhász Ferenc feleségével, a később tragikus sorsot ért Juhász Erzsikével, aki akkor kollégám volt az Irodalomtudományi Intézetben (egy tartalmas, Bródy Sándor pályáját bemutató monográfia fűződik a nevéhez) és lánygyermekükkel, Kátival, aki családi körben Cincőke névre hallgatott. (A költő több verse idézi fel akkori rokonszenves alakját.) Ferinek itthon kellett maradnia, így én voltam a kis csapat útimarsallja. Felültünk a Ferihegyi repülőtérre egy régi típusú Malév-gépre, amely hosszabb ideig a kifutópályán vesztegelt, majd visszafordult az indítóállásba, minket kitereltek belőle, s a tranzitváróteremben töltött végtelennek tetsző félórák múltán csak később indultunk útnak. Hazatérésünk után Feri beszámolt róla, hogy a gépet szerelők hada szállta meg, és jóformán szétszedték a motort – valami műszaki hiba miatt. Prágában aztán igen jól éreztük magunkat, intézeti kollégám, a cseh irodalom tudósa: Bojtár Endre akkor ottani szlavisztikai vendégprofesszor vett minket pártfogásába, és ismertetett össze a „prágai tavasz” irodalmár és újságíró protagonistáival. Igen lelkes volt ott akkor a politikai hangulat, Dubček és a többiek népszerűségük csúcán álltak, s még nem lehetett tudni, hogy három hónap múlva a szovjet (és sajnos: a magyar) megszállás következik.

Talán két esztendő múltán pedig együtt nyaraltunk a Juhász családdal Rovinjban, az Isztriai-félsziget egyik legszebb városában. Vonattal utaztunk, nem minden kalamajka nélkül, mert valami csatlakozási zavar következtében több órát kellett eltöltenünk a zágrábi pályaudvaron. Végül aztán késő éjjel megérkeztünk a célállomásra, szobákat béreltünk a kikötő közelében, bejártuk Rovinj, autóbusszal meglátogattuk Isztria nevezetességeit. Juhász Ferenc nagy piacjáró volt, ott is hódolt szenvedélyének, s talán nem okozok meglepetést azzal, ha elárulom, hogy mindenekeelőtt a halászkikötő tengeri szörnyeit és herkentyűit tanulmányozta. Szerencsénkre (vagy szerencsétlenségünkre) összeakadtunk az ugyanott tanyázó kiváló szerb (de félig magyar származású) íróval: Danilo Kišsel, aki azután, többnyire halászkocsmákban töltött esti foglalatosságainkról és persze a finom halvacsorákról, borokról, sligovicákról gondoskodott. Egy alkalommal egy valóságos jugoszláv tábornokkal is összeismertett, aki úgy nyakalta a pálinkát, mint más a vizet. Szép hetünk volt Rovinjban, persze irodalomról is szó esett, és a barátság is erősödött.

Sorakoztathatnám még a közös élményeket, beszélhetnék Ferenc őszinte barátságának megnyilvánulásairól, arról, hogy milyen aggódoó szeretettel keresett fel engem, midőn 1971-ben egy súlyos autóbaleset kárvallottjaként a ceglédi kórházban töltöttem három hónapot. Vagy arról, hogy milyen készségesen kínált fel nekem publikációs lehetőséget, midőn átvette az Új Írás főszerkesztői tisztségét – a folyóiratnak, az egész hazai folyóirat-irodalomnak ez volt az egyik legszebb, leginkább termékeny és színvonalas korszaka. Igaz, az Új Írásról már régóta senki sem beszél, és Juhász Ferenc nagyszerű szerkesztő munkájáról, amely eredményességét és színvonalát tekintve a Nyugatot irányító Babitséhoz, és a Magyar Csillagot gondozó Illyéséhez volt mérhető, mintha megfeledezett volna az irodalomtörténet-írás, az irodalom emlékezete. Az irodalomtörténet-írás, erről mind több tapasztalatot szerzek, persze a

felejtés tudománya és művészete is. Szerencsére Juhász Ferenc életműve, tartalmas élete, nagyszerű személyisége, a szeretet, amely lényéből és műveiből sugárzott, európai magyarsága mindig ellen tudott és ellen fog állni a felejtésnek. Akárcsak Vörösmarttyé, Petőfié, Aranyé, Adyé, Babitsé, Illyésé, Weöresé – ellen tudott állni a korábban olykor tapasztalt értetlenségnek és irigykedésnek is (ez utóbbi a magyar íróársadalom szomorú hagyományai közé tartozik). Ha igaza van annak az általam is vallott meggyőződésnek, miszerint a nemzet lelke és szelleme a magyar irodalomban, mindenekelőtt a magyar költészetben található, akkor Juhász Ferenc munkásságát is ez a lélek, ez a szellemiség védelmezi és őrzi meg.

Költői univerzum

De beszéljünk most eltávozott barátom hatalmas költői munkásságáról. Juhász Ferenc költői univerzuma különleges és személyes, a magyar lírának egy új változatát és lehetőségét mutatja. Nem illeszkedik költészetünk hagyományos fejlődési vonulatához, noha természetesen nem függetleníthető a folytonosságtól. A magyar vers, miként általában az európai, határozott verslogikai szabályok szerint épül, zárt és arányos szöveget mutat, amelyben csupán a tapasztalat és az invenció legfontosabb mozzanatai kapnak szerepet. Ez a vers tehát analitikus: a költő válogat és komponál. Juhász „hosszú versei”, költői eposzai ezzel szemben szintetikusak: költőjük a teljesség valamennyi – vagy megközelítőleg valamennyi – elemét sorakoztatja fel, és ezeknek ad nevet. Két különböző lírai típusról van szó tehát. A szintetikus alakzat általában a keleti költészetből (az óindiai eposzból, az Ószövetségből, a finnugor és szamojéd mítoszokból, a *Kalevalából*, a türk és kazah hősi énekekből) ismerős. Feltűnőek Juhász költészetének és a finnugor archaikus örökségnek a kapcsolatai: a *Szarvas-éneket* elemezve többen is rámutattak ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára és termékenységre. Hasonló nyelvi vagy szerkezeti kapcsolatokra lehet találni a *Gyermekdalok*, az *Anyám*, a *Halott fekete-rigó*, a *Fűszál eposz*, a *megváltó ihlet halála*, a *Krisztus levétele a keresztről* és a *Galapagosz* című nagyobb eposzi művek szövegében is.

A szintetikus modellnek nemcsak az ősi keleti örökségben vannak forrásai, hanem a modern költészetben is. Juhász maga arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás: „Igen, jó lenne (és kellene) – olvassuk egy régebbi, *Válaszok a költészetről* című írásban – hatalmas összefoglalását adni versben minden tudásnak és létezésnek, hiszen a lírai összefoglalás semmiképpen sem azonos a természettudományival vagy filozófiáival. A líra: összefoglalás.” Az enciklopédikus lírai igény szólal meg itt, amely a modern európai és amerikai költészetben is tapasztalható. Ezra Pound, T. S. Eliot, Saint-John Perse terjedelmes verskompozíciói és az amerikai avantgárd költők, Ginsberg és Corso művei tanúsítják ezt az alighanem igen gyakori, értékes költői igényt. Juhász a kortárs költészetnek ezt a nagyszabású vállalkozását folytatja a maga módján: személyes univerzumának komplex és szintetikus lírai összefoglalásában. Ezzel egyszersmind annak a – leghangsúlyosabb formában Németh Lászlónál megfogalmazott – várokozásnak is eleget tesz, amely költészetünk figyelmébe az archaikus és modern elemek, hangnemek, technikák és poétikák bartóki szintézisét ajánlotta.

Juhász a lírai eposz nyelvén ültette át a gyakorlatba a szintetikus poétikát. Az eposz az antikvitásban, de a barokkban vagy a romantikában is, a világmagyarázat vagy a nemzet-történelem-magyarázat eszköze, mindenképpen a totális összefoglalás, a szintézisteremtés műfaja volt. Ezek az eposzok, Homérosztól Tassóig és Zrínyitől Vörösmarttyig hagyományosan epikusak és történetiek: ugyanúgy egy emberi közösség szellemi kohézióját és kollektív

tudatát alapozták meg, mint később a történeti regények vagy a történettudományi összefoglalások. Juhász eposzai velük szemben természetesen lírai karaktert mutatnak: a lírai világ totalitását fejezik ki. Még történeti anyagukat is erős személyességgel teszik a kompozíció részeivé, mint *A tékozló ország* kosztümös narrátora a Dózsa György vezette parasztháború, vagy *A halottak királya* egyes szám első személyű elbeszélője: egy középkori krónikás IV. Béla és a tatárjárás történetét. A költő egyik nyilatkozatában a következőket olvassuk: „Az eposz műfajmegjelölő és nálam nem értelmezhető a régi módon. Az én eposzaim, ha hordoznak is anyagokban némi cselekményszerűséget, ha rendelkeznek is a történés elemi vonásai-val, mégis lírai versek, személyes vallomások, eredendő himnuszok és siratók.”

Juhász Ferenc totális lírai univerzumot alkotott eposzaiban. Egy helyen ő maga arról beszélt, hogy a *Gyermekdalok* című lírai-epikai költői kompozíciójában a középkori katedrálisok architektonikus és szobrászati struktúráját követte: egyszerre épített szerkezetet és mintázott részleteket. Így történik az ő lírai eposzaiban is. A nagyszabású alkotás két eleme: a szerkezet és a részlet a legszorosabban összefügg, mint építészet és szobrászat Chartres, Reims és Köln templom-óriásaiban. A kettő egymás nélkül el sem képzelhető: a rózsaaablaknak vagy a vízköpőnek a szerkezet ad funkciót; a szerkezetnek viszont a részlet ad életet. Ez a kölcsönösség érvényesül Juhász önéletrajzi és történelmi eposzaiban, vizionárius „hosszú verseiben” is: az eposzi kompozíció és a szintetikus poétika egymással szervesen összefügg, egymástól el sem választható.

Megújított költészetfogalom és költői stratégia

Az új költői koncepció és poétika természetesen együtt járt a költő és a költészet fogalmának átértelmezésével. Juhász Ferenc eposzait olvasva lenyűgöz a világról – az anyag természetéről és változatairól, az élő szervezetek felépítéséről és működéséről, a kozmikus jövőendő futurológiai lehetőségeiről – kialakított gazdag költői képsor, egyszersmind ennek a képsornak a látomásokat is átszövő tudományos hitele. Mindez elképzelhetetlen a rendszeres és szerves készülődés, a munka és az ismeretszerzés napi erőfeszítései nélkül. Juhász Ferenc azok közé az alkotók közé tartozott, akik mintegy előre megtervezik műveiket, és olvasással, jegyzeteléssel, módszeres tanulmányokkal készülnek rájuk. Egyik vallomásoz írásában arról beszél, hogy a költőnek rendszeres munkával kell dolgoznia versein: „a költő gyűjtögető is, részlet-faragó, erecske megfigyelő, s minden anyagot, lírait és emlékeztet, történelmit és természetit, lét-fejlődéstörténetit fölhalmozva esetleg évekkel előre elhelyezi egy mű vagy a művek adott helyén. S ez érvényes a művek egymásutánjára is.”

A magyar líra hagyományos költőfogalmát következőképp egy modernebb ideállal kellett felváltania: az ihletettséget kiegészítette a készülődés, az anyaggyűjtés és a komponálás feladataival. Egy „filológus” következetességével dolgozó „poeta doctus” hivatását választotta. Nem próféta, inkább látomásainak mérnöke akart lenni; olyan mester, aki a műhelymunka és a látomás kölcsönösségét, egymásra ható, egymást mozgósító lehetőségeit keresi. „A megtervezett költészet – jelenti ki – olyan állandó ihletettség, amikor a világegyetem állandóan jelen van nyüzsgő létezőivel és elképzeltjeivel, gomolyogva és lobogva, s egy-egy részlet a kristály-rend alkalmazkodási és szerkezeti törvényei szerint keresi helyét, megfelelési helyét a lét-fán, valahogy úgy, ahogy a fejlődéstörténeti ábrázolásokon a létezés törzsfáján tűnődik egy-egy létező.”

Megtervezte költészetét: természettudományos – biológiai, anatómiai, fizikai, csillagászati – anyaggyűjtéssel készült verseire. Mindaz érdekelte és foglalkoztatta, ami az emberi létet, a mindenséget és a történelmet megismerhetővé teszi. Innen eredt szokatlan természettudományos érdeklődése, ezért kerültek könyvespolcára az orvosi és természettudományos szakfolyóiratok, a tudományos kézikönyvek és lexikonok. Lehetőleg minden tudást össze akart gyűjteni, fel akart használni eposzaiban. A metafora hagyományos versalakító elvét következésképp a metonímia elvével váltotta fel, új versépítő eljárással, amely nemegyszer lexikai, szemantikai és grammatikai paralellizmusokban és halmazokban hozza létre a költői szöveget. Ez a metonimikus szövegalkítás a szintetikus poétika, az eposzműfaj szolgáltatásban áll.

Juhász Ferenc az emberi történelem egy kritikus pontján: egy civilizációs korszak hanyatlásának és egy új, egyelőre még aligha leírható civilizáció születésének a fordulópontján (egy évezredforduló történelmi pillanatában) gyűjtötte és foglalta össze nagyszabású költői halmazába minden lehetséges emberi tudást. A nagy történelmi korfordulónak szinte jelképes értelme volt, és ezt az értelmet a tudományok vagy a filozófia mellett leginkább talán a költészet ragadhatja meg. Egy korszak vége és egy új korszak kezdete általában „chiliasztikus” szorongásokkal terhes, és a mi világunkban bőven érezhetőek olyan tényezők, amelyek történelmi félelmeket keltenek. Most kevésbé az atomháborúk olyannyira ijesztő réme, amely különben több alkalommal Juhász Ferenc vizionárius eposzaiban is megjelent, inkább a környezeti ártalmak, a népességrobbanás, a civilizációs kollapszusok.

Mindenesetre a költő teljes joggal érezte úgy, hogy körötte egy hatalmas és félelmetes történelmi fordulat sűrűsödő eseményei zajlanak, és mindennek kiszámíthatatlanok a következményei. Különös, mondhatnám, „fordított” homéroszi pillanatban élünk: a görög eposzköltő egy kultúra kezdetén, az európai civilizáció születésének verőfényes napjaiban gyűjtötte össze érvényes költői konstrukcióba a körülötte élő világ valamennyi számon tartható elemét. Juhásznak, ellenkezőleg, egy kultúra nagy és végzetes válságának idején kellett summáznia azt a világot, amelyet a huszadik századi ember érzékel. Ez az összefoglalás jelenti költészetének legnagyobb – csak világirodalmi mértékkel mérhető – vállalkozását. Ennek az összefoglalásnak az igénye serkentette új meg új feladatokra, az összefoglalás új és új erőfeszítéseire.

Juhász Ferencnek élete megszokott keretét kellett odahagynia az elmúlt évtized történelmi változásai következtében. Az Új Írás erőszakos politikai manőverrel kísért 1991-es megszűnésére (megszüntetésére) gondolok. A költő ezt követve ismét távolabbra került az irodalmi élet centrumától, pontosabban az önkéntes kivonulást választotta, és ha kevésbé hiatalos fórumok részéről is, de el kellett viselnie gonosz támadásokat. Igaz, barátai sohasem hagyták cserben: személyes hűségéből éppen az elmúlt esztendőket vizsgáztatták le ezeket a barátokat. Juhász mindenesetre a legjobb megoldást választotta: visszavonulva is dolgozott, tovább építette és gazdagította életművét, amely még inkább kiteljesítette azt a lírai univerzumot, amely a magyar költészet egyik legnagyobb és legszebb gondolati, poétikai és nyelvi korpusza. A magyar költészet története nem volna teljes Juhász Ferenc költészete (és ennek elismerése) nélkül: a költő távozhat az elmúlásba, életműve mindazonáltal fennmarad. Erről a nemzet, a magyar olvasóközönség emlékeztetének és hűségének kell gondoskodnia.